

ПАРЦИАЛДЫК ПРОГРАММА
**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫН
ӨЗГӨЧӨ КЫРДААЛДАРДАГЫ
КООПСУЗДУГУ ТҮШҮНДҮРМӨ ЖАЗУУ**

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

УДК 373
ББК 74.1
М 46

М 46 Мектепке чейинки балдардын өзгөчө кырдаалдардагы коопсуздугу түшүндүрмө жазуу: Парциалдык программа. -Б.: 2011; - 22 б.

ISBN 978-9967-26-444-1

Бул “Мектепке чейинки балдардын өзгөчө кырдаалдардагы коопсуздугу” парциалдык программасы Европалык Комиссиянын каржылык колдоосу менен Кыргыз Республикасында ЮНИСЕФ тарабынан ишке ашырылып жаткан “Борбор Азиядагы аёолуу жамааттарда жана билим берүү мекемелеринде кырсыктардын коркунучун азайтуу боюнча ишмердикти колдоо” долбоорун жүзөгө ашыруунун алкагында иштелип чыкты.

Парциалдык программа жактырылган жана ар кандай түрдөгү мектепке чейинки билим берүү уюмдарында, башталгыч мектепте жана үй-бүлөдө колдонууга сунуш кылынган.

Парциалдык программа мектеп жашына чейинки балдарды тарбиялоо менен алектенген педагогдорго жана чоңдорго арналган.

М 4305000000-11
ISBN 978-9967-26-444-1

УДК 373
ББК 74.1

© United Nations Children’s Fund

Бул документте берилген көз караштар БУУнун Балдар фондусунун позициясын же саясатын сөзсүз түрдө билдирбейт.

МАЗМУНУ

Түшүндүрмө жазуу	4
Программаны негиздөө	4
Программанын максаты.....	7
Парциалдык программанын структурасы.....	7
«Мектеп жашына чейинки курактагы балдардын коопсуздугу» парциалдык программасынын мазмуну	8
I бөлүм. Мектеп жашына чейинки балдардын табигый мүнөздөгү өзгөчө кырдаалдардагы коопсуз жүрүм-туруму	8
II бөлүм. Мектепке чейинки курактагы баланын үйдөгү жана көчөдөгү коопсуз жүрүм-туруму (үйдөгү жана көчөдөгү техногендик мүнөздөгү өзгөчө кырдаалдар)	13
III бөлүм. Мектепке чейинки курактагы баланын коомдогу коопсуз жүрүм-туруму (социалдык мүнөздөгү өзгөчө кырдаалдар)	19

ТҮШҮНДҮРМӨ ЖАЗУУ

Программаны негиздөө

- Акыркы мезгилде бүткүл дүйнө мурда болуп көрбөгөн масштабдардагы табигый кырсыктарга, аварияларга жана катастрофаларга дуушар болууда. Табигый жана техногендик коркунучтардын алдында адамдардын алсыздыгы калктын санынын жана жыштыгынын көбөйүшүнө жана ушуга байланыштуу жерди урга-алдуу пайдаланууга, урбанизациянын ыкчам өнүгүшүнө жана айлана-чөйрөдөгү глобалдуу өзгөрүүлөргө байланыштуу өсүүдө. Табигый кырсыктар, авариялар жана катастрофалар олуттуу материалдык чыгымдарга жана адамдардын өлүмүнө, калктын нормалдуу жашоо ишмердигинин бузулушуна алып келет.
- Жаратылышка үстөмдүгүн орнотууга умтулган заманбап адам техночөйрөнүн – жасалма жаратылган «экинчи табияттын» өкүм сүрүүсү – улам көбүрөөк кризистик деңгээлге чыгып, катастрофалык кырдаалдарды жаратып жаткан жагдайга кабылды.
- Жаңырган XXI кылым тарыхтагы өндүрүш мамилелери чөйрөсүндөгү салттуу карама-каршылыктардын ордуна принципалдуу жаңы карама-каршылыктар келген бурулуш этап болот. Алар «адам–жаратылыш–ресурстар» мамилелер системасына жатат.
- Жаңы карама-каршылыктардын көрүнүштөрүнүн бири – табигый, технологиялык жана экологиялык катастрофалардын укмуштай тез өсүшү, бул адамдын өзүн жана өзү Жерде өз колу менен жараткандардын бардыгын жок кылуунун механизминде айлануу коркунучун пайда кылды.
- Азыркы шарттарда болжол болбой турган социалдык, табигый жана техногендик коркунучтар жүрүп жаткан жаткан айлана-чөйрө менен болгон адамдын мамилесин кайра карап чыгуу зарылдыгы келип чыгууда.
- Адамдар эмоциялык стресстерге, жапа чегүүлөргө, жаралануу, күйүү, үшүк алуу, уулануу сыяктуу дене-боюнан жаракат алууларга дуушар болушат жана ар кандай инфекцияларды жугузуп алышат. Адамзаттын алдында адамдын бала чагынан экстремалдык шарттарда аман калуунун жана эмоциялык туруктуулук көйгөйлөрүн чечүүнүн татаал милдеттери турат. Коопсуздук уламдан улам адамдын актуалдуу муктаждыгына айланып бара жатат. Жогоруда көрсөтүлгөн милдеттерди чечүү педагогдорго, ата-энелерге жана коомчулуктун өкүлдөрүнө жүктөлөт.
- Өзүн өзү сактап калуу деген табигый умтулуу алга жетелеген коом жашоо-турмуштун коопсуздугун камсыз кылууга багытталган, аңдап түшүнүлгөн, алдын ала ойлонулган чараларды кабыл алат. Коомду өзгөчө кырдаалдарда коргоо проблемасы өзүнө көптөгөн аспектилерди камтыйт, аларды калктын коопсуздугун, инфраструктуранын туруктуулугун камсыз кылуу жана биосфераны антропогендик таасирлерден коргоо боюнча иш-чараларды иштеп чыгууда эске алуу зарыл.
- Кыргызстан табият кырсыктарына олуттуу деңгээлде дуушар болуп туруучу өлкө болуп саналат. Дүйнө жүзүндө таралган өзгөчө кырдаалдардын (ӨК) келип чыгышына себепчи болуучу табияттын коркунучтуу процесстеринин жана кубулуштарынын 70 түрүнүн 20дан ашыгы Кыргызстандын аймагында активдүү болуп турат. Кыргызстандын аймагынын 50 %дан ашыгы 9 баллдык жер титирөө зонасында жайгашкан, 94 %дан ашыгын тоолор ээлейт, аймактын теңинен көбүндө көчкү, сел жана жер көчкү жүрүү коркунучу бар, 5 %га жакыны мөңгүлөр менен капталган.

- Балдар алардын коопсуздугуна ар кандай түрдөгү коркунучтар туулуп туруучу коомдо жашашат. Ушуга байланыштуу коомдук жайларда, бейтааныш адамдар менен контакт болгон учурлардагы мектеп окуучуларынын коопсуздугу өзгөчө актуалдуулукка ээ болот. Мектеп жашына чейинки курактагы балдар көп учурларда тааныш эмес чоң адамдарга карата ашыкча ишенчээк болушат, бул өзгөчө кырдаалдардын пайда болушуна алып келиши мүмкүн: баланын жардамы менен чоң адам кылмыштуу максат менен үйгө кириши мүмкүн, баланы уурдап кетиши, балага зомбулук көрсөтүлүшү ыктымал д. у. с. Ошондуктан коомдук жайларда коопсуз жүрүм-турум эрежелерин аткарууну үйрөтүү менен, балдардын күнөөсү менен жана/же балдардын катышуусунда келип чыгуучу өзгөчө кырдаалдардын алдын алууга болот.
- Мектеп жашына чейинки балдарга билим берүү жаатында балдардын айлана-чөйрөдөгү коопсуздугунун маселелери боюнча тийиштүү максаттуу методикалык иштер жүргүзүлбөй жатат. Коомдо кабыл алынган үйдө, көчөдө, коомдук жайларда жана жаратылышта коркунучтуу кырдаалдардагы жүрүм-турум эрежелерин сактоо тууралуу бир беткей, катаал, декларациялык талаптар көп учурларда анча үзүр бербеген бойдон калууда.
- Биздеги болгон эң кымбат нерсе – бул балдар. Балдар, айрыкча мектеп жашына чейинки курактагы балдар экстремалдык кырдаалдарда баарынан көбүрөөк аёолуу жана жардамга муктаж. Балдардын коопсуздугу алар үйдөбү, бала бакчадабы же көчөдөбү, кайда гана жүрбөсүн, биз үчүн, чоң адамдар үчүн ар дайым эң маанилүү артыкчылыктуу маселе болуп келген жана болуп кала берет.
- Мектеп жашына чейинки курактагы балдар толук укуктуу жаран болуу менен бирге, кепилдик берилген толук жетимдүү окуп-үйрөнүүгө, ал эми чоңдор – ата-энелер жана тарбиячылар–аларга зарыл маалыматтарды жеткирүүгө жана табигый жана техногендик мүнөздөгү өзгөчө кырдаалдардын келип чыгуу коркунучу пайда болгон же келип чыккан учурлардагы жүрүм-турумдун коопсуздугунун негиздерине үйрөтүүгө милдеттүү. Биздин балдарыбыздын коопсуздугу – бул жөн гана алар өздөштүргөн билимдердин суммасы эмес, алардын бул билимдерди ар кандай экстремалдык кырдаалдарда туура пайдалана билгичтиги.
- Балалык бул адамдын өмүрүндөгү эң өзгөчө мезгил экендиги жалпыга белгилүү, дал ушул мезгилде жашоону түшүнүү, инсандык телчигүү жүрөт. Балалык кездеги тажрыйба көп жагынан адамдын андан аркы чоң адам катары жашоосун аныктайт. Жашоо жолунун башатында өзү өзү коргой албаган жана ишенчээк кичинекей баланын жанында анын өмүрүндөгү эң башкы адамдары – ата-энеси жана тарбиячылары болууга тийиш. Биздин сүйүүбүздүн жана камкордугубүздүн, эмоциялык жакындыгыбыздын жана колдообүздүн аркасы менен менен бала ийгиликтүү өсүп-өнүгөт, анда дүйнөгө жана өзүнүн айланасындагы адамдарга ишеним пайда болот. Биз, Сиз, баарыбыз балдарга бакыт каалайбыз жана биздин аларды ар кандай жамандыктардан жана кыйынчылыктардан коргоп калуу аракетин биз мына ушундан келип чыгышы керек.
- КР Билим жана илим министрлигинин статистикалык маалыматтары боюнча мектеп жашына чейинки курактагы балдардын дээрлик көпчүлүгү (80%дан көбүрөөк), анын ичинде атайын муктаждыктарга ээ балдар, мектепке чейинки коомдук билим берүүдөн (МКБ) тышкары калып калышты. Мектепке чейинки коомдук билим берүүнүн ар кандай түрлөрүнө тартылган балдарда да, ошондой эле менен мектепке чейинки билим берүү уюмдарына барбаган балдарда да, эреже катары коопсуздук маселелери боюнча өсүш деңгээлинин жетишсиздиги, жашоо тажрыйбасынын жоктугу жана коркунучтуу кырдаалдардагы жүрүм-турум көндүмдөрүнүн болбогондугу байкалууда.

- Түзүлгөн кырдаал БУУнун Баланын укугу боюнча эл аралык конвенцияга, Кыргыз Республикасынын Конституциясына, «Мектепке чейинки билим берүү жөнүндө» мыйзамга жооп бербейт. «Өлкөнүн 2009–2011-жылдардагы өнүгүү стратегиясы», «Билим берүү бардыгы үчүн» (ББҮ) программасы, Мектепке чейинки билим берүү концепциясы, «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды багуу» мамлекеттик стандарты сыяктуу документтер мектепке чейинки билим берүүнүн жетимдүүлүк, рационалдаштыруу (сапатын), анын ичинде мектеп жашына чейинки курактагы балдардын коопсуздугу маселелери боюнча көйгөйлөрдүн курчтугун көрсөтүп турат.
- Мектепке чейинки курактагы балдарга өзгөчө кырдаалдардын келип чыгуу коркунучу пайда болгон же келип чыккан учурлардагы коопсуз жүрүм-турумдун негиздерине окутуунун парциалдык программасы, методикалык сунуштар жана дидактикалык куралдар жок шарттарда ар түрдүү экстремалдык кырдаалдарда балдарды туура жүрүм-турумга тийиштүү деңгээлде даярдоого мүмкүнчүлүк жок экендиги айдан ачык.
- Бул «Мектепке чейинки балдардын өзгөчө кырдаалдардагы коопсуздугу» парциалдык программасында мектеп жашына чейинки курактагы балдар эмне билүүгө жана өз алдынча жана чоңдор менен бирдикте эмне кылууга тийиш экендигин көрсөтүлгөн. Ал балдарга социалдык, табигый, техногендик жана турмуш-тиричиликтик мүнөздөгү өзгөчө кырдаалдардын келип чыгуу коркунучу пайда болгон же келип чыккан учурлардагы коопсуз жүрүм-турумдун негиздерин үйрөтүүгө багытталган.
- Программа тийиштүү өзгөчө кырдаалдар ведомстволоруна, мектепке чейинки билим берүү уюмдарына, педагогдорго жана ата-энелерге кырсыктардын коркунучун азайтуу маселелерин мектеп чейинки курактагы балдардын, алар менен катар педагогдордун жана ата-энелердин маалыматтуулугун, түшүнүгү бардыгын, үйрөнгөндүгүн жогорулатуу жолу менен мектепке чейинки билим берүү системасына тийиштүү деңгээлде интеграциялоого чакырылган.
- Бул программа эл аралык милдеттенмелердин жана базалык принциптердин, анын ичинде 2005–2015-жылдарда мамлекеттик жана жамааттык деңгээлде кырсыктарга каршы аракеттенүү потенциалын түзүү боюнча Аракеттердин алкактык Хиог программасын эске алуу менен жаранды коргоо жаатындагы мыйзамдык жана ченемдик-укуктук актылардын талаптарынын негизинде иштелип чыкты.
- Программа «Мектепке чейинки билим берүү жөнүндө» мыйзамдын, «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды багуунун» мамлекеттик стандартынын, талаптарын, Мектепке чейинки билим берүүнүн базистик программаларынын, Балдарды кыска мөөнөттө мектепке даярдоо программасынын (240 саат) жана «Чогуу өсөбүз» программасынын талаптарын жүзөгө ашырат.
- «Мектепке чейинки балдардын өзгөчө кырдаалдардагы коопсуздугу» парциалдык программасы мектепке чейинки курактагы (3төн 7 жашка чейинки) балдардын, педагогдордун жана ата-энелердин өзгөчө кырдаалдардын келип чыгуу коркунучу пайда болгон же келип чыккан учурларда жашоо ишмердигинин коопсуздугун камсыз кылуу жаатындагы билимдерин жана көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган.
- Программада балдар менен иштөөнүн мазмуну аныкталган жана балдардын коопсуздугун камсыз кылуучу жана алардын ден соолугуна жана өмүрүнө түздөн түз байланыштуу болгондуктан, кыйшаюусуз аткарылышы талап кылынган балдардын жүрүм-турум эрежелери жазылган. Бул эрежелерди балдарга ийне-жибине чейин түшүндүрүү, андан кийин алардын аткарылышына

көзөмөлдүк кылуу зарыл. Бул учурда коопсуздук жана жашоонун сергек мүнөзү – бул өздөштүрүлгөн билимдердин жөнөкөй гана суммасы эмес, ал – жашоо стили, ар кандай стандарттык эмес кырдаалдарда адекваттуу жүрүм-турум экенин эске алуу зарыл.

- Балдар көчөдө, үйдө, коомдук жайларда күтүлбөгөн, ал түгүл экстремалдык кырдаалдарда жалгыз болуп калышы мүмкүн экендиги каралат, ошондуктан программанын башкы милдети аларда өз алдынчалыктын жана жоопкерчиликтин өнүгүшүнө өбөлгө түзүү болуп саналат. Программанын өзгөчөлүгү алынган билимдерди жана билгичтиктерди (тажрыйбаны) балдар реалдуу турмушта иш жүзүндө колдоно билүүгө үйрөнүүгө тийиш экендигинде болуп саналат.
- Бала айлана-чөйрө, анда жашынып жаткан социалдык, табигый, техногендик жана турмуш-тиричиликтик мүнөздөгү коркунучтар жөнүндө көп нерсени биле алат, азыраак аёлуу болуу үчүн өз алдынча жана чоңдор менен бирдикте эмне кылууга тийиш экендигин биле алат. Эң негизгиси – кичинекей адамда экстремалдык кырдаалдарда көп нерсе өзүнө байланыштуу болорун жана ал өзү кичинекей куткаруучунун ролун аткара ала тургандыгын түшүнүүнү пайда кылуу.

Программанын максаты

Программанын жалпы максаты айлана-чөйрөдөгү социалдык, табигый жана техногендик мүнөздөгү өзгөчө кырдаалдарда мектеп жашына чейинки курактагы балдардын коопсуз жүрүм-турум маданиятын калыптандырууда турат. Бул максат программанын ар бир бөлүмүндө конкреттештирилет.

Парциалдык программанын түзүлүшү

- Иштеп чыгуучулар документке биздин республиканын заманбап жашоосундагы өзгөрүүлөрдү чагылдырган инновациялык мазмун киргизишти. Программада коюлган максаттарды, милдеттерди, ар бир бөлүмдүн мазмунун, өзгөчө кырдаалдарда балдардын жана чоңдордун жүрүм-турумунун эрежелерин жана күтүлгөн аракеттерин аныктоо менен, авторлор ар бир мектепке чейинки уюмга мектепке чейинки курактагы балдарды коопсуздуктун маселелери боюнча окутуунун жана тарбиялоонун заманбап технологияларын колдонууга болгон укугун өзүнө калтырат. Бул учурда балдардын жеке жана курактык өзгөчөлүктөрү, турмуштук тажрыйбасы жана алардын жүрүм-турумунун өзгөчөлүктөрү сөзсүз эске алынууга тийиш.
- Программа 3 бөлүмгө бөлүнгөн 12 негизги темадан турат. Алардын ар биринде теманын аталышы, максаты, милдеттери, мазмуну (өзгөчө кырдаалдардын аныктамасы жана кабыл алынган терминдер, алардын мүнөздөмөлөрү, өзгөчө кырдаалдардагы жүрүм-турум эрежелери жана балдардын күтүлгөн аракеттери) аныкталган.
- Бул программага кошумча төмөндөгү окутуу жана методикалык материалдары жана куралдары иштелип чыкты:
  1. Мектеп жашына чейинки курактагы балдарды тарбиялоо менен алектенген педагогдор жана чоңдор үчүн «Мектеп жашына чейинки балдардын өзгөчө кырдаалдардагы коопсуздугу» методикалык куралы, буга балдар менен иштөө үчүн сабактардын иштелмелери кошулган.
  2. Өнүктүрүүчү тапшырмалары бар «Мектеп жашына чейинки курактагы балдардын коопсуздугу» жумушчу дептери.
  3. Дидактикалык куралдар: кичине-китепчелер, дидактикалык плакаттар.

«МЕКТЕП ЖАШЫНА ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН КООПСУЗДУГУ» ПАРЦИАЛДЫК ПРОГРАММАСЫНЫН МАЗМУНУ

I бөлүм. Мектеп жашына чейинки балдардын табигый мүнөздөгү өзгөчө кырдаалдардагы коопсуз жүрүм-туруму

Максаты: Табигый мүнөздөгү өзгөчө кырдаалдарда жаратылыштагы коопсуз жүрүм-турум көндүмдөрүн калыптандыруу.

Милдеттери:

- Балдарга жер титирөө, суу ташкыны, нөшөр, сел агымы, добул (чагылгандуу жаан), чагылган, жер көчкү, өрт сыяктуу табигый кырсыктар жөнүндө түшүнүк берүү.
- Жаратылыштагы өзгөчө кырдаалдардын салдары тууралуу жана ал салдардын коркунучтуулугунун азайтуу маселелерин ачып берүү.
- Мектеп жашына чейинки курактагы балдардын жартылшыштагы коопсуз жүрүм-турум эрежелери менен балдарды тааныштыруу.
- Балдардын күтүлгөн аракеттерин аныктоо.

1-тема	Жер титирөө
Кыскача мазмуну	<p>Жер титирөө – жер алдындагы силкинүүлөр жана термелүүлөр, алардын олуттуу өзгөчөлүктөрү адамдарды жабыркатуу, имараттар менен курулмалар кыйратуу болуп саналат. Мунун баары өтө кыска убакыттын ичинде болуп өтөт. Жер титирөө учурунда адамдар дубалдардын, оор предметтердин, айнектердин, таштардын кулашынан жаракат алышат жана өлүмгө дуушар болушат.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Жер титирөө учурунда имараттар менен курулмалардын кулашы эле эмес, экинчилик факторлор: өрттөр, жарылуулар, газ магистралдарындагы, автомобилге май куюу станцияларындагы авариялар, коркунучтуу химиялык заттардын чыгып кетиши жабыркатуучу аракетке ээ болот. • Эгер жер титирөө болсо, жердин силкинүүсү бир эле жолу болбой тургандыгын чоң адамдар билүүгө жана балдарга күн мурунтан түшүндүрүп коюуга тийиш. Жер титирөөдө жер чайпалат жана кыймылдайт, кыртыш жарылып, тоолор, аскалар кулайт, имараттар жана жолдор бузулат. Кыргызстандын калкы тоолуу өлкөдө, сейсмикалык активдүү зонада жашайт. Кыргызстанда да жер титирөөлөр болуп турат, бирок алардын кыйратуучу күчү анчалык чоң эмес. • Балдарды төмөнкү эрежелерди аткарууга үйрөтүү зарыл:<ul style="list-style-type: none"> • дүрбөлөңгө түшпөө; • чоңдордун көрсөтмөлөрүн көңүл коюп угуу жана аткаруу; • газды, электр энергиясын, сууну өчүрүү; • алгачкы силкинүүлөрдө чоңдор көрсөткөн жерлерге: үйдүн ичиндеги түркүк дубалдардын жанына, бурчтарга, ички дубалдардагы эшиктердин өтмөгүнө же түркүктөрдүн жанына, столдордун алдына, терезеден жана оор эмеректерден, предметтер менен сыныктар кулап түшүүчү жерлерден алыс жерлерге далдалануу;

	<ul style="list-style-type: none"> • тепкичтер менен чуркап түшпөө; • шамдарды, ширеңкени, жандыргычтарды (зажигалка) колдонбоо, электр жарыгын жандырбоо – газ чыгып жаткан болсо, өрт чыгышы мүмкүн; • терезеге, оор шкафтардын жана бөлөк оор предметтердин жанына турууга болбойт; • чоңдор бала үчүн даярдап койгон баштыкты (рюкзакты) өзү менен кошо ала чыгуу, анда аптечка, жылуу кийим жана бут кийим, суу жана тамак-аш, кол чырак (фонарик), уюк телефон, радио, шыңгыроочу предмет, аты-жөнү жана дареги жазылган кат салынган болууга тийиш; • алгачкы силкинүүлөрдөн кийин, уюшкандыкта, чоңдордун командасы боюнча, чоңдор менен бирге имараттан батыраак чыгып кетүү; • жакын адамдарына телефон чалып, өзүнүн кайда экенин кабарлоо; • көчөдө имараттарга, жарнактарга, электр щиттерине жакын барбоо; • урандылардын алдында көкүрөгүн жана ичин жаралануудан коргоп, көмкөрөсүнөн жатуу; • шыңгыратып, тыкылдатып, чуу чыгарып, өзүнө көңүл бурдуруу; • газ жана түтүн жыттанса, чүпүрөк аркылуу дем алуу.
--	--

Балдардын күтүлгөн аракеттери	<ul style="list-style-type: none"> • дүрбөлөңгө түшпөйт; • чоңдордун көрсөтмөлөрүн көңүл коюп угат жана аткарат; • газды, электр жарыгын, сууну өчүрөт; • ылдам багыт алып, түзүлгөн кырдаалды баалайт жана жер титирөөдөгү жүрүм-турум эрежелерин аткарат; • жердин алгачкы силкинүүлөрүндө чоңдор көрсөткөн жерлерге: үйдүн ичиндеги түркүк дубалдардын жанына, бурчтарга, ички дубалдардагы эшиктердин өтмөгүнө же түркүктөрдүн жанына, столдордун алдына, терезеден жана оор эмеректерден, предметтер менен сыныктар кулап түшүүчү жерлерден алыс жерлерге далдаланат; • шыңгыратып тыкылдатып, чуу чыгарып, өзүнө көңүл бурдуурат; • тепкич аянтчасына чуркап чыкпайт жана лифтке түшпөйт; • алгачкы силкинүүлөрдөн кийин, күн мурунтан даярдалган баштыкты (рюкзакты) өзү менен кошо алып, чоңдордун командасы боюнча уюшкандыкта, чоңдор менен бирге имараттан батыраак чыгып кетишет.
--------------------------------------	---

2-тема	Суу ташкыны
---------------	--------------------

Кыскача мазмуну	<p>Суу ташкыны – суунун деңгээлинин көтөрүлүүсүнүн натыйжасында суунун жерди каптоосу. Суу ташкыны адаттагы нормадан тышкары катуу жааган жамгырдан (нөшөрдөн) кийин, сел каптоодо, добулда (гроза), дарыя киргенде, дарыянын агымына каршы шамал болгондо, жер титирөөдө жана жазында кар эригенде суунун деңгээлинин көтөрүлүшүнөн пайда болот. Көлдөрдүн, чоң көлмөлөрдүн жээгинде болгон жер титирөөлөр суунун деңгээлинин көтөрүлүп, кайра тартылып турушу менен коштолот да, анын натыйжасында суу ташкыны пайда болот, бул жер титирөөнүн өзүнөн алда канча коркунучтуураак. Суу ташкыndoо коркунучу келип чыкканда калктын аракети суудагы бул корокунучтуу кубулуштун өнүгүү ылдамдыгына жараша болот.</p> <p>Тоолордо, адырлуу жерлерде катуу жааган жамгыр – нөшөр суу ташкындарын пайда кылат. Нөшөр аябагандай зор күчкө ээ болот жана көптөгөн кырсыктарды алып келиши мүмкүн. Нөшөрлөгөн жамгырда аккан суулар дарыялардын, көлдөрдүн жээктерин, тоолордун боорлорун жана өрөөндөрдү жууп кетет.</p>
------------------------	--

	<p>Добул – атмосферадагы электр разряддары, добулда күн күркүрөп, чагылган түшүп, жамгыр, катуу шамал жана мөңдүр менен коштолот. Добул – бул чоң-чоң тамчылуу жаан. Добулдун алдында атмосферада суу менен аралашкан жылуу аба «каалгып» (учуп) турат.</p> <p>Чагылган – зор электр учкуну, булут менен булуттун, булут менен жердин ортосунда пайда болот.</p> <p>Чагылгандан түшүшү кээде өрт пайда кылат, имараттарды бузат, электр берүү линияларын иштен чыгарат, троллейбустардын кыймылына кедерги болот, телеантенналарды керектен чыгарат.</p> <p>Суу ташкындарынан коргоо үчүн суу ташкынына, кардын тез эришине жолтоо болуучу жана кыртышты бекемдөөчү тоо капталдарындагы токойлорду сактап, бак-дарактар отургузулат. Тоолордогу токойлорду кыюу коркунучтуу экенин эстен чыгарбоо керек.</p> <p>Балдарды төмөнкү эрежелерди аткарууга үйрөтүү зарыл</p> <ul style="list-style-type: none"> • дүрбөлөңгө түшпөө; • чоңдордун көрсөтмөлөрүн көңүл коюп угууга жана аткаруу; • газды, электр энергиясын, сууну өчүрүү; • баалуу буюмдарды жогорку кабаттарга же чердактарга чыгарууга чоңдорго жардам берүү; • короодогу сууга калкып калуучу бардык предметтерди жыйноого же бекемдеп бекитүүгө; • эшик-терезелерди жабууга; • өзү менен кошо чоңдор бала үчүн даярдап койгон баштыкты (рюкзакты) кошо ала чыгуу, анда аптечка, суу өткөрбөөчү кийим жана бут кийим, суу жана тамак-аш запасы, уюк телефон, радио, аты-жөнү жана дареги жазылган кат салынган болууга тийиш; • кудуктардын суусу жарабай, суу түтүктөрү иштебей калса, пайдалануу үчүн ичилүүчү сууну камдап алууга чоңдорго көмөктөшүү; • суу каптабай турган бийигирээк жерлерге ылдам жетүү.
<p>Балдардын күтүлгөн аракеттери</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Балдар эркин багыт алып, түзүлгөн кырдаалды баалайт жана суу каптоодогу жүрүм-турум эрежелерин аткарат; • баалуу предметтерди, буюмдарды, азык-түлүктү жана медикаменттерди имараттын жогорку кабаттарына же чердактарга чыгарууга чоңдорго жардам берет; • дүрбөлөңгө түшпөйт, чоңдордун көрсөтмөлөрүн угат; • идиштерди ичилүүчү сууга толтурат; • суу өткөрбөй турган кийимдерди жана бут кийимди даярдайт жана кийинет; • чоңдор менен бирге эшик-терезелерди жабат; • куткаруучу жилеттерди жана тегеректерди кийет; • суу каптабай турган бийигирээк жерлерге ылдам жетет; • күн мурунтан даярдалган баштыкты (рюкзакты) өзү менен кошо алып, чоңдордун командасы боюнча уюшкандыкта, чоңдор менен бирге суу каптабай турган бийигирээк жерлерге ылдам жетет.
<p>3-тема</p>	<p>Сел агымы. Жер көчкү</p>
<p>Кыскача мазмуну</p>	<p>Сел – тоолордо кардын катуу эришинен, нөшөрлөгөн жаан ж. б-дан улам пайда болгон (адатта кыйратуучу кубаттуу күчкө ээ) ылайлуу же ылай таштуу суу агымы. Тоодон өрөөнгө түшкөн селдин агымы бүтүндөй айыл-кыштактарды, күрдүү жерлерди жууп, аларды таш же ылай менен көөмп кетет.</p> <p>Жер көчкү – тоо тектердин зор массаларынын боору же капталы ылдый кыймылга келиши. Имараттардын эшиктери менен терезелеринин кыйшайышы, тоолордун жана дөбөлөрдүн капталдарынан суунун сызылып чыга башташы жакындап келаткан жер көчкүнүн белгилери болуп саналат.</p>

	<p>Балдарды төмөнкү эрежелерди аткарууга үйрөтүү :</p> <ul style="list-style-type: none"> • дүрбөлөңгө түшпөөгө; • чоңдордун көрсөтмөлөрүн ылдам жана так аткарууга; • чоңдор менен бирге газды, электр энергиясын, сууну өчүрүүгө; • эвакуация болгондо өзү менен кошо сумканы ала кетүү, анда аптечка, суу өткөрбөөчү кийим жана бут кийим, суу жана тамак-аш запасы, уюк телефон, радио, аты-жөнү жана дареги жазылган кат салынган болууга тийиш.
<p>Балдардын күтүлгөн аракеттери</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Балдар дүрбөлөңгө түшпөйт; • чоңдордун көрсөтмөлөрүн көңүл коюп угат жана аткарат; • чоңдор менен бирге электр приборлорун, газды, сууну өчүрөт; • жылуу кийимдерин кийинет; • эвакуация мүмкүн болбогон учурда керебеттин алдына, шкафтын ичине жашынат; • чоңдор бала үчүн даярдап койгон баштыкты (рюкзакты) өзү менен кошо ала чыгууну унутпайт. • чоңдордун командасы боюнча коопсуз жерлерге ылдам жетет.
<p>4-тема</p>	<p>Кар көчкү</p>
<p>Кыскача мазмуну</p>	<p>Кар көчкү – тоолордун жана бийиктиктердин капталындагы кардын же муздун өтө тез, күтүүсүздөн пайда болуучу кыймылы, талкалоочу зор күчкө ээ.</p> <p>Көчкү жүрүүчү аймактарда жашаган балдарды төмөнкү эрежелерди аткарууга үйрөтүү зарыл</p> <ul style="list-style-type: none"> • өзүн өзү карманууга, дүрбөлөңгө түшпөөгө; • кар жаап жатканда жана күн бүркөктө имараттан эшикке чыкпоого; • тоодо жүргөндө аба ырайынын өзгөрүшүн байкоого; • тоого баратканда баруучу жериндеги көчкү жүрүшү мүмкүн болгон мерчемдүү жерлерди билүүгө; • көчкү жүрүшү мүмкүн болгон мерчемдүү жерлерге барбоого; • көчкү жүргөндө анын жолунан коопсуз жерлерге качуу же, борчук таштардын түбүнө, асканын боорундагы чуңкурларга жашынууга; • майда жаш дарактарга жашынууга болбой турганын унутпоого; • эгер көчкүдөн качып кетүү мүмкүн болбой калса, көтөргөн жүгүн таштап, тизелерин бүгүп ичине такап, келаткан көчкүгө аркасын тосуп, өзү көчкү бараткан жакты карап жатууга; • көчкүнүн жолунда калганда мурунду жана оозду кол кап, моюн орогуч, жака менен жабууга; • чоңдордун командасы боюнча коопсуз жерлерге ылдам жетүүгө.
<p>Балдардын күтүлгөн аракеттери</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Балдар дүрбөлөңгө түшпөйт; • чоңдордун көрсөтмөлөрүн көңүл коюп угат жана аткарат; • кар жаап жатканда жана күн бүркөктө имараттан эшикке чыкпайт; • чоңдор көрсөткөн көчкү жүрүшү мүмкүн болгон мерчемдүү жерлерге барбайт; • көчкү жүргөндө коопсуз жерлерге карай чуркаган бойдон качат; • дарактардын аркасына жашынбайт; • көчкү жакындап келатканда мурунду жана оозду кол кап, моюн орогуч, жака менен жабат; • чоңдордун командасы боюнча коопсуз жерге уюшкандыкта ылдам жетет.

Кыскача мазмуну

Ураган (катуу шамал, бороон) – ылдамдыгы 25 м/сек жана андан көп, тоолуу аймактарда 35 м/сек жана андан көп болгон катуу шамал. Ураган жеңил жана эски курулуштарды, үйлөрдүн чатырларын, көпүрөлөрдү, бак-дарактарды, электр берүү линияларын учуруп кеткендиги менен коркунучтуу, дарыялар менен көлдөрдүн суусунун жайылып кетишине алып келиши да ыктымал.

Балдарды төмөнкү эрежелерди аткарууга үйрөтүү зарыл:

- эгер ураган (катуу шамал, бороон) башталганда имараттын ичинде болсо, терезенин жанында турбай, коопсуз жерге барып, ураган басылганча ички дубалдардын жанында, коридордо, ванна бөлмөсүндө, туалетте туруп турууга, бекем шкафтарга, столдун алдында жашынуу;
- электр энергиясын, газды, сууну өчүрүү;
- эгер ураган башталганда эшикте үйүнүн жанында болсо – тезинен үйгө чуркап жетүү, коопсуз жерге калкаланууга;
- эгер ураган башталганда эшикте үйүнөн алыс болсо – жеңил курулуштардан, сарайлардан, көпүрөлөрдөн, электр берүү линияларынан, бак-дарактардан, дарыя, көлдөрдөн мүмкүн болушунча алыс болуу;
- айнектин учуп түшкөн сыныктарынан жана коргонуу үчүн картон жана пластмасса жащиктерди, тактайларды ж. б. колдо бар каражаттарды колдонууга;
- батыраак үйгө, калктуу конуштардагы жертөлө, погребдерге жетип жашынууга аракеттенүүгө;
- бузулган имараттарга кирбөөгө, себеби алар шамалдын дагы бир катуу эпкинни келгенде урап калышы ыктымал.

Балдардын күтүлгөн аракеттери

- Балдар дүрбөлөңгө түшпөйт;
- эгер имараттын ичинде болсо, терезенин жанында турбай, коопсуз жерге барып, ураган басылганча ички дубалдардын жанында, коридордо, ванна бөлмөсүндө, туалетте туруп турат, бекем шкафтарга, столдун алдына жашынат;
- электр энергиясын, газды, сууну өчүрөт;
- эгер ураган башталганда эшикте үйүнүн жанында болсо – тезинен үйгө жетип, чоңдорго кабарлап коюп, коопсуз жерге калкаланат;
- эшикте болсо, жеңил курулуштардан, сарайлардан, көпүрөлөрдөн, электр берүү линияларынан, бак-дарактардан, дарыя, көлдөрдөн мүмкүн болушунча алыс болот;
- айнектин учуп түшкөн сыныктарынан жана майда чамындыларынан коргонуу үчүн картон жана пластмасса жащиктерди, тактайларды ж. б. колдо бар каражаттарды колдонот;
- бузулган имараттарга кирбейт, себеби алар шамалдын дагы бир катуу эпкинни келгенде урап калышы ыктымал.

Кыскача мазмуну

Сууга чөгүү – адамдын сууга түшүүгө коркунучтуу жерлерде суунун түбүнө чөгүп кетиши, анын натыйжасында суу өпкөгө жана дем алуу жолдоруна кирет. Сууга чөгүү көп учурларда сууга түшүүгө тыюу салынган жерлерде, көлмөлөрдө, чоңдордун уруксатысыз сууга түшүүдө, сууга сүзгөндү билбегенден болот.

Балдарды төмөнкү эрежелерди аткарууга үйрөтүү зарыл:

- көлмөлөрдүн, тез агуучу каналдардын жана суу бөлгүчтөрдүн жээктериндеги эскертүүчү белгилерге көңүл буруу жана алардын көрсөтмөлөрүн аткаруу ;
- сууда дисциплинаны жана тартипти сактоого: бийиктиктен башын жерге каратып секирбөө, жээктен алыстап, терең жерлерге барбоо;
- тамак ичкенден кийин бир сааттан кем эмес убакыт өтмөйүнчө сууга түшпөө;
- куткаруучу жилеттерди жана тегеректерди колдонуу;
- чоңдордон өтө тез жардам суроо;
- зарыл учурда тез жардам чакырууга.

Болбойт:

- тыюу салынган жерлерде сууга түшүүгө;
- көлмөлөрдө чоңдордун уруксатысыз жана чоңдор жокто сууга түшүүгө;
- жалгыз сууга түшүүгө;

Балдардын күтүлгөн аракеттери

- тыюу салынган жана тааныш эмес жерлерде суунун жанына барбайт;
- ачык көлмөлөрдө чоңдордун байкоосусуз сууга түшпөйт;
- сууда дисциплинаны жана тартипти сактайт; буйдан (калкыма белги) ары сүзүп кептейт;
- эгер сүзгөндү билбесе куткаруучу жилетти жана тегеректи кийет;
- коркунучтуу кырдаалдарда чоңдорду чакырат, алар менен бирге тез жардам чакырышат;
- сууда жүрүп чөгө баштаганда чоңдорду жардамга чакырат жана чөкпөй турган ар кандай предметтерди колдонууга аракеттенет.

II бөлүм Мектепке чейинки курактагы баланын үйдөгү жана көчөдөгү коопсуз жүрүм-туруму (үйдөгү жана көчөдөгү техногендик мүнөздөгү өзгөчө кырдаалдар)

Максаты: Балдарда өзгөчө кырдаалдарда үйдөгү жана көчөдөгү коопсуз жүрүм-турум көндүмдөрүн калыптандыруу.

Милдеттери:

- Балдарга үйдөгү коопсуздук жөнүндө түшүнүк берүү: өрт, медициналык дары-дармектердин, турмуш-тиричилик химия каражаттарынын, саюучу жана кесүүчү предметтердин кол жеткидей жерде болушу;
- балдарды жолдо жүрүүнүн эрежелери жана жол-транспорт кырсыктарынын алдын алуунун эрежелери менен тааныштыруу;
- өзгөчө кырдаалдардын (жаракат алуу, күйүү, уулануу, үшүк алуу) салдары, натыйжалары жана алардын коркунучтуулугун азайтуу жөнүндө түшүнүк берүү;
- мектепке чейинки курактагы баланын үйдөгү жана көчөдөгү коопсуз жүрүм-турум эрежелерин тактоо;
- Үйдө жана көчөдө ӨК учурунда балдардын күтүлгөн мүмкүн болгон аракеттерин аныктоо.

7-тема	Безопасное поведение ребёнка дома
Кыскача мазмуну	<p>Балдардын билүүгө жогорку талаптануучулук, өз алдынчалыкка умтулуу менен коштолгон активдүү кыймылы көп учурларда үйдө жаракат алуу коркунучун туудурган кырдаалдарды жаратат. Муну ушул курактык учурда балдардын тиричиликтик жаракат алууларынын көптүгү тастыктайт. Ошондуктан балдарга билим берүү уюмдарында (МБУ) жана үйдө баланын коопсуз жүрүм-турумдун тажрыйбаларын жыйноосуна өбөлгө болуучу шарттарды түзүү өтө маанилүү. Балдар үчүн потенциалдуу коркунучтун булагы болгон үй-тиричилик буюмдары төмөнкүдөй топторго бөлүнөт: электр жана өрт коркунучтуу, кесүүчү-саюучу жана тиричилик химиясы жана дарылар, тиричилик буюмдары. Мындан сырткары ачык турган терезелерге, балкондорго, ошондой эле чала жабылган же ачык калган кудуктарга, люктарга оңой жетүү да жогорку коркунуч туудурат. Ошондой эле курулушта да коопсуздук эрежелерин сактоо зарыл – суу толтурулган жана ылай чыланган чуңкурларды балдар барбагыдай кылып тосуп коюу же алардын жанына баргызбоо (сууга чөгүү же травма алуу коркунучу).</p> <p>Балдарга дубалга жакын бийик жыйылган жүккө (жууркандарга) жакын барууга тыюу салуу (травма жана дем ала албай калуу коркунучу). Чоңдордун кароосусуз балдарды үй жаныбарларынын (ат, эшек, уй, эчки, ит ж. б.) жанына жибербөө.</p> <p>Балдарды төмөнкү эрежелерди аткарууга үйрөтүү зарыл:</p> <ul style="list-style-type: none"> • эч качан, эч кандай шартта өз алдынча ширеңке чакпоо, плитаны жандырбоо, иштеп жаткан электр приборлоруна тийбөө; • кесүүчү-саюучу предметтерди (ийне, кайчы, бычак) колдонууну балдар чоң адамдардын жетекчилиги алдында гана үйрөнүшөт; • тиричилик химиясынын каражаттары жана дарылар, спирт ичимдиктери, тамеки, тамакка пайдаланылуучу кислоталар менен ойноого болбойт; • имарат ичинде ачык турган терезелер менен балкондор өзгөчө коркунучтуу экенин түшүнүү менен, жанында чоң киши болбосо балконго чыкпоо, ачык турган терезеге барбоо;

- үйдө ждана көчөдө жана фейерверктерди, петардаларды, шамдарды, беньгал отторун чоңдорсуз тутандырбайт.

Өрттө:

- уюшкандыкта, өз алдынча же команда боюнча орт коркунучу бар жерден ылдам кетет;
- сууну, электр жарыгын жана газды өчүрөт;
- анча чоң эмес күйүү очогун сүлгү же одеял менен жабат;
- түтүн бар болсо, мурунду жана оозду нымдуу чүпүрөк менен жабат;
- лифтке түшпөйт;
- чоңдорду жардамга чакырат;
- эгер кийими күйө баштаса – жата калып, от өчмөйүнчө полдо же жерде ары-бери тоголонот;
- өрт өчүрүү кызматын чакырат;
- өрт өчүрүүчүлөрдү күтүп жатканда, терезеден секирбейт;
- өзүлөрүн куткараарына ишенет;
- өрт өчүрүүчүлөрдүн тилин алат, алар аны куткарып жатканын билет;
- токой тилкесинен, чөбү куураган жерлерден таштандыларды, айнек бөтөлкөлөрдү жана алардын сыныктарын жыйнап кетет;
- отту, ысык көмүрлөрдү топурак менен көмөт же суу куят.

9-тема

Жолдогу коопсуздук

Кыскача мазмуну

Айдоочулар, жөө жүргүнчүлөр, МАИ кызматкерлери жол кыймылынын катышуучулары болуп саналышат.

Жол кыймылынын катышуучуларынын эрежелери:

- жол кыймылынын эрежелерин (ЖКЭ) билүү жана ар дайым аткаруу;
- жолдо абайлап жана көңүл буруп жүрүү;
- жөө адам жан жол менен (тротуар) жүрүүгө жана жолдон жөө адамдар үчүн өтмөктөн светофордун жашыл жарыгы күйгөндө гана өтүүгө тийиш. Эгер жөө адамдар үчүн өтмөктө светофор жок болсо, адегенде сол жакты, анан оң жакты көңүл коюп кароо зарыл. Машина жок болсо жолдон өтө берүүгө болот;
- айдоочу жолдогу өзүнүн тилкеси менен жүрүүгө, машиналар үчүн светофордун кызыл жарыгы күйгөндө машинасын токтотуп, жөө адамдарды өткөрүүгө тийиш. Эгер жөө адамдар үчүн өтмөктө светофор жок болсо, айдоочу машинасын токтотуп, жөө адамдарды өткөрүүгө тийиш.
- МАИнин кызматкери жолдогу кыймылдын коопсуздугуна көз салат, жөө адамдар менен айдоочулардын каталыктарын көрсөтөт, жол-транспорт кырсыктарынын (ЖТК) себептерин түшүндүрөт, ЖКЭни бузуучуларды жазалайт;
- терминдер менен түшүнүктөрдү (жөө адамдар үчүн өтмөк, жан жол, жолдун машина жүрүүчү бөлүгү, бөлүүчү тилке, транспорт каражаттары, жол белгилери) түшүнүүгө жана кебинде пайдалана билүүгө жетишүү.

ЖӨӨ АДАМДАР ҮЧҮН ӨТМӨК – көчөдөгү же жолдогу жолго түшүрүлгөн сызыктар жана жол белгилери менен көрсөтүлгөн жолдон өтүү үчүн өтмөк. Көрсөтүүчү белгилер көчөнүн машина жүрүүчү бөлүгүндө жердин үстүндөгү өтмөк жерди көрсөтөт. Алар жөө адамдар үчүн атайын белгиленген жерлердин – «зебралардын» жанына орнотулат. Жол белгилери айдоочуга ылдамдыкты азайтуу жана жолдон өтүүчү жөө адамдар бар болсо, машинаны токтотуу зарыл экенин эскертип турат.

ЖОЛДУН МАШИНА ЖҮРҮҮЧҮ БӨЛҮГҮ – жолдун же көчөнүн машина жүрүүгө арналган атайын бөлүгү.

БӨЛҮҮЧҮ ТИЛКЕ – жолдон ортосу, коопсуздук аралчасы, бул жерде жөө адамдар машиналардын өтүп кетишин беймарал күтө алышат.

ТРАНСПОРТ КАРАЖАТТАРЫ – машиналардын, велосипеддердин, унаа чегилген арабалардын ар кандай түрлөрү.

	<p>ЖАН ЖОЛ (ТРОТУАР) – көчөнүн жөө адамдар жүрүүгө арналган бөлүгү. СВЕТОФОР – жөө адамдар менен айдоочулардын эң мыкты жардамчысы. Ал түстөрдүн жардамы менен жөө адамдар өтөрүн же айдоочу машинасын айдап кетерин эскертип жана айтып турат. Кызыл түс тыюу салат («Токто, кыймылдаба жана күт»). Сары түс кыймылдардын алмашыларын эскертет («Даярдан»). Жашыл түс жолдон өтүүгө уруксат берет («Жолдон коркпой өтө бер»).</p> <p>Балдарды көчөдө, жолдо жүрүүнүн эрежелерине үйрөтүү зарыл. Светофордун сигналдарынын маанисин түшүндүрүү жана светофордун сигналдарына ылайык жол кыймылынын катышуучуларынын аракеттеринин ырааттуулугун калыптандыруу зарыл.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Жөө адамдар жол кыймылынын эрежелерин так аткарууга тийиш: <ul style="list-style-type: none"> • көчөдө жан жол менен жүрүү; • жолдон жөө адамдар үчүн өтмөк боюнча өтүү: сары түскө көңүл буруу; • жолдон светофордун жашыл жарыгы күйгөндө өтүү, кызыл түс күйгөндө токтоп туруу; • жолдун машина жүрүүчү бөлүгүндө ойнобоо; • жолдо транспорттун аркасына жабышып алып, ойноого болбойт. • Транспорттогу коопсуз жүрүм-турумдун эрежелери: <ul style="list-style-type: none"> • транспорттун ичинде чуркабоо; • ачык терезеден башын, колун чыгарбоо; • манжаларын, колун, бутун ж. б. кыпчытып албоо үчүн автобустун же маршруттук таксинин эшигинин жанында турбоо; • жүрүп бараткан транспорттон секирбөө; • жеңил автомобилдин алдыңкы орундугуна отурбоо, арткы орундугунда отурганда да сөзсүз машинанын курун курчануу; • кармоочторду бекем кармоо.
<p>Балдардын күтүлгөн аракеттери</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Балдар жол кыймылынын негизги эрежелерин билет жана аткарат; • жолдо көңүл коюп, абайлап жана этият жүрөт; • жолдогу кырдаалга ориентир жасоого жана баалоого аракеттенет; • жөө адамдар үчүн өтмөктө светофордун сигналдарын көңүл коюп байкайт; • жолдо авариялык коркунуч кырдаалын түзбөйт (жолдун машина жүрүүчү бөлүгүнө чуркап чыкпайт, жүрүп бараткан транспортко жабышпайт, жолго жакын, жанында ойнобойт); • теңтуштарына жол кыймылынын эрежелерин аткаруудагы каталыктарын, эрежени бузууларды түшүндүрөт; • транспортто жүргүнчүлөргө көңүл бөлөт жана сыйлайт, чуркабайт, ачык терезеден башын, колун чыгарбайт, кармоочторду бекем кармайт; • көчөдөн жаракат алуу көп учурда жол кыймылынын эрежелерин бузуудан болорун билет.
<p>10-тема</p>	<p>Өзгөчө кырдаалдардын салдары жана алардын кооптуулугун: жаракат алууну, ууланууну азайтуу</p>
<p>Кыскача мазмуну</p>	<p>Жаракат алуу (травма) – кандайдыр бир сырткы таасирдин таасирдин натыйжасында дененин ткандары менен органдарынын жабыркашы. Бул жаралануу, уруу-согуудан болгон оору, көгөрүү, мээси чайкалуу, созулуу, ички органдарга доо кетүү (жараланышы).</p> <p>Жаракат алуу көп учурда көчөдөгү жүрүм-турум эрежелерин бузуудан, жол кыймылынын эрежелерин сактабагандыктан, үйлөрдүн чатырынан тоңгон чорго муздардын түшүшүнөн, начар жарыктандыруунун натыйжасында, имарат ичин жыйнап-тазалоодо, тамак даярдоодо, идиш жууганда жана электр куралдарын пайдаланууда болот.</p>

	<p>Балдарды төмөнкү эрежелерди аткарууга үйрөтүү зарыл:</p> <ul style="list-style-type: none"> • дүрбөлөн түшпөө; • чоңдорду жардамга чакыруу; • чоңдор менен бирдикте дарыгер чакыруу; • жабырлануучуларга жаралануусунун түрүнө ылайык алгачкы медициналык жардам көрсөтүүгө чоңдорго көмөк көрсөтүүгө: жараланган жерге таза таңуу коюу, уруу-согуудан болгон оору, көгөрүүдө муздак компресс жасоо, тытылган, сыйрылган жерлерге йод же зеленка сыйпоо; • чорго муздар салаңдап турган чатырларга жакын барбоого. <p>Уулануу – бузулган тамак-аштын, уулуу жана химиялык заттардын, газдын, дарылардын, уулуу козу карындардын жана башка уулуу өсүмдүктөрдүн таасиринен болгон оорулуу абал.</p> <p>Балдарды төмөнкү эрежелерди аткарууга үйрөтүү зарыл:</p> <ul style="list-style-type: none"> • тааныш эмес заттарды, тамак-ашты, дарыларды, козу карындарды, мөмөлөрдү жана өсүмдүктөрдү оозго салбоо, жыттабоо. • өзүн начар сезсе, тезинен чоңдорго кайрылуу; • жылуу сууну көп ичүү; • газга ууланганда эшиктерди жана терезелерди ачуу, эшикке таза абага чыгуу; жарылууну жана өрттү болтурбоо үчүн электр куралдарын күйгүзбөө, ширеңке чакпоо; • чоңдордун жардамы менен тез жардам чакыруу.
<p>Балдардын күтүлгөн аракеттери</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Балдар дүрбөлөңгө түшпөйт; • болгон окуяны чоңдорго айтат; • чоңдор менен бирдикте тез жардам чакырат; • жабырлануучуну тынчтандырат жана көңүлүн көтөрөт; • алгачкы медициналык жардам көрсөтүп жаткан чоңдордун тапшырмаларын аткарат; • үйлөрдүн чатырындагы салаңдаган чорго муздарга көңүл бурат жана имараттан алыс, коопсуз аралыкта болот; • чоңдордун уруксатысыз тааныш эмес заттарды, тамак-ашты, дарыларды, козу карындарды, мөмөлөрдү жана өсүмдүктөрдү оозуна салбайт, жыттабайт. • уулануунун белгилери (көөнү айнып, кускусу келүү, башы айлануу, ичтин катуу оорушу, кусуу, ичи өтүү) пайда болгондо тезинен чоң адамга кайрылат жана анын талаптарын аткарат.
<p>11-тема</p>	<p>Өзгөчө кырдаалдардын салдары жана алардын: күйүктүн, күн өтүүнүн, үшүк алуунун кооптуулугун азайтуу</p>
<p>Кыскача мазмуну</p>	<p>Күйүк – күн нурунун, жалындын, өтө ысыган нерсенин, кайнак суунун, буунун таасири астында, ошондой эле химиялык заттардын таасиринен теринин жараланышы.</p> <p>Адамдар ширеңкени, шамды, жарылуучу жана от алып кетүүчү заттарды пайдаланууда туура эмес аракеттенүүдөн, кайнак сууну абайлабагандан, ширеңке, шам менен оюн көрсөтүүдө, оттон секиргенде, айрыкча жабык имараттарда кооптуу болгон петарда, бенгаль оту менен ойноодо күйүккө дуушар болушат.</p> <p>Балдарды термиялык күйүктө жүрүм-турум эрежелерин аткарууга үйрөтүү зарыл:</p> <ul style="list-style-type: none"> • дүрбөлөңгө түшпөө; • чоңдорду жардамга чакыруу; • анча катуу эмес күйүктөрдө күйгөн жерди суунун агымы менен муздатуу же идиштеги муздак сууга салуу; • кийимди жана бут кийимди чечүү;

	<ul style="list-style-type: none"> • күйгөн жерди муздак сууга сууланган таза чүпүрөк менен жабуу; • ыйлаакчаларды тешүүгө, кесип, сыйрып салууга болбойт; • күйгөн жерди вазелин же май менен майлоого болбойт; • чоңдор менен бирдикте тез жардам чакыруу. <p>Химиялык заттар менен күйгөндө аткарылуучу эрежелер:</p> <ul style="list-style-type: none"> • күйгөн жерди таза суу менен жууш; • дарыгер чакыруу. <p>дарыгер менен макулдашуусуз эч кандай аракеттерди жасабоо.</p> <p>Күн өтүү – күндүн тик тийген нурларынын таасир астында баштын катуу ысып кетишинен (айрыкча баш кийимсиз жүргөндө) болгон оорулуу оор абал. Күн өтүү күн ысыкта күндүн тик тийген нурларынын жылаңбаш (баш кийим кийбеген) башка көп убакыт таасир этүүсүнөн болот. Күн өткөндө баш айлануу, алы кетүү, баштын катуу ооруганы, көздүн караңгылаганы, температуранын көтөрүлгөнү байкалат.</p> <p>Күн өтүүдө балдарды төмөнкү эрежелерди аткарууга үйрөтүү зарыл:</p> <ul style="list-style-type: none"> • күйүктү жана күн өтүүнү болтурбоо үчүн ысыкта күндүн тик тийген нурларынын алдында көпкө жүрбөөгө; • шляпа же панама кийип, башты күндөн сактоо; • күнгө жатып уктабоо. <p>Үшүк алуу – адамдын терисинин ткандарынын сууктан жараланышы. Үшүк алуу адам жеңил кийимчен жана бут кийимчен суукта көпкө жүргөндө, шырғалаң сууда, муздун оюгуна түшүп кеткенде болот.</p> <p>Балдарды төмөнкү эрежелерди аткарууга үйрөтүү:</p> <ul style="list-style-type: none"> • суукка чыгарда жылуу ыңгайлуу кийим кийип, жүзүн (мурунду, бетти) малдын майы менен майлап коюу; • эгер суу болуп калса, суу кийимди чечүү; • муздаган жерди кургак кол менен сүргүлөө жана жылытуу; • жылуу суу толтурулган ваннага түшүү; • пайда болгон ыйлаакчаларды тешпөө жана сыйырбоо; • тез жардам чакыруу.
<p>Балдардын күтүлгөн аракеттери</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Балдар дүрбөлөңгө түшпөйт; • аба ырайына ылайык кийинет; • өтө муздап жана өтө ысып кетпегенге өз алдынча көз салат; • үйдө жана көчөдө көңүл кунт коюп, абайлап жана этият жүрөт; • коркунучтуу кырдаалдарды жаратпайт; • түзүлгөн кырдаалды баалайт жана күйүктөгү, күн өтүүдөгү, үшүк алуудагы жүрүм-турум эрежелерин аткарат; • зарыл учурда чоңдорду жардамга чакырат; • чоңдордун жардамы менен тез жардам чакырат; • теңтуштарынын жүрүм-турумундагы жаңылыштактарды жана туура эместиктерди байкайт жана аларда көрсөтөт.

III бөлүм Мектепке чейинки курактагы баланын коомдогу коопсуз жүрүм-туруму (социалдык мүнөздөгү өзгөчө кырдаалдар)

Максаты:

- Мектепке чейинки курактагы балдардын ӨК келип чыккан учурларда коомдук жайлардагы коопсуз жүрүм-турумун калыптандыруу.
- Мектепке чейинки курактагы балдардын күнөөсү жана катышуусу менен коомдук жайларда өзгөчө кырдаалдардын келип чыгышынын алдын алуу.

Милдеттери:

- Коомдук жайларда коопсуз жүрүм-турумду калыптандыруу боюнча балдар менен жүргүзүлүүчү иштин мазмунун аныктоо.
- Коомдук жайларда коопсуз жүрүм-турум маданиятын калыптандыруу.
- Балдарды коомдук жайлардагы коопсуз жүрүм-турум эрежелери менен тааныштыруу.
- Балдардын күтүлгөн аракеттерин аныктоо.

12-тема	Мектепке чейинки курактагы балдардын коомдук жайлардагы коопсуздугу
Балдардын күтүлгөн аракеттери	<p>Мектепке чейинки курактагы балдар көп учурларда тааныш эмес чоң адамдарга өтө ашыкча ишенчээк болушат, айрыкча, эгер чоң адамдын сырткы көрүнүшү «жакшы киши» деген стереотипке туура келсе: кабагын ачык, жакшы кийинип жүрсө, өңү жагымдуу, сулуу болсо. Мындай сыртка көрүнүш алдамчы болушу ыктымал, ошондуктан мектепке чейинки курактагы балага каалабаган баарлашуунун демилгечиси болуп саналган ар кандай бейтааныш чоң кишилер менен контакттын коркунучтуу экенин түшүндүрүү абдан маанилүү.</p> <p>Чоң кишилер аткарууга тийиш:</p> <ul style="list-style-type: none"> • эрежелерин сактоонун зарылдыгын түшүнүүгө балдарга жардам берүү; • чоң адамдар менен контакт сөзсүз боло турган учурларда коопсуз жүрүм-турумдун варианттарына практика жүзүндө көнүктүрүү, анан да, бул учурда бардык бейтааныш чоң адамдарга ишенбөө жана кастык сезим пайда болбогондой болуш керек; • коркунуч келип чыккан учурлардагы (бала жоголуп, адашып кетти, чоң адам тарабынан болгон зомбулук жүрүм-турум) коргонуу көндүмдөрүн бекемдөө; • балдарды мейкиндикте (балдарга билим берүү уюмунун аймагында, үйүнүн, дүкөндүн, эмкананын чөлкөмүндө) багыт алууга үйрөтүү. <p>Балдарды төмөнкү эрежелерди аткарууга үйрөтүү зарыл:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Бейтааныш чоң кишилер менен өз ара аракеттенишүүдөгү коопсуз жүрүм-турум эрежелери:<ul style="list-style-type: none"> • тааныш эмес чоң кишилер жана балдар менен сүйлөшпөө; • балдарга билим берүү уюмунун участкасында чоочун киши пайда болсо, ал тууралуу дароо тарбиячыга айтуу; • тааныш эмес чоң кишилердин колунан эч нерсе албоо; • кандай гана шартта болбосун чоочун киши менен кетүүгө болбойт; • адамдар жыйналган жерге, демонстрацияларга барбоо.

	<ul style="list-style-type: none"> • Коомдук жайлардагы коопсуз жүрүм-турум эрежелери: <ul style="list-style-type: none"> • ата-энесинин колун коё бербөө; • кыйкырбоо, ар кандай кырдаалда токтоолук менен сылык сүйлөшүү; • кандай кырдаалда болсо дагы чоочун, ээси жок жаткан нерселерге: баштык (пакет), сумка, коробка, блокнот, тряпка, калем сап ж. б. тийбөө, албыоо. • Мейкиндикте багыт алууунун эрежелери: <ul style="list-style-type: none"> • белгисиз жерге тааныш чоң адамсыз жана ата-эненин уруксатысыз барбоо; • үйдөн балдарга билим берүү уюмуна, жакынкы дүкөнгө, эмканага чейинки жолду жана кайра үйгө чейинки жолду эстеп калуу жана түшүндүрө билүү; • тааныш жерлерге ар дайым балага да, жакын чоң адамдарга (ата-энеге) да белгилүү бир гана маршрут менен баруу. • белгилүү жердин (балдарга билим берүү уюму, үйдүн жаны) эң жөнөкөй картасын тартууну жана ал боюнча ориентир алууну үйрөнүү; • Коркунуч келип чыккан учурлардагы коргонуу жүрүм-турумунун эрежелери: <ul style="list-style-type: none"> • чоң адамдар тарабынан болгон зомбулук жүрүм-турум учурунда (машинаны көздөй жетелейт, көтөрүп алууга аракеттенет, колдон кармайт, өзү менен кетүүнү талап кылат...), айланадагылардын көңүлүн буруп жана жардам берүүгө чакырып, катуу кыйкыруу керек: «Жардамга, чоочун байке (эже), жардамга!». • эгер бала жоголуп, адашып калса, бир орунда туруп туруу жана катуу кыйкырып, чоңдорду жардамга чакыруу зарыл: «Жардам бергиле, мен адашып калдым!» Өзүнүн атын, фамилиясын, ата-энесинин аты-жөнүн, үйүнүн дарегин жана телефонун айтуу.
<p>Балдардын күтүлгөн аракеттери</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Балдар коомдук жайлардагы коопсуз жүрүм-турум эрежелерин сактайт; • чоочун чоң адамдар менен контакт болуучу учурларда абайлап сак болот; • чоочун чоң адамдар менен сүйлөшпөйт жана алардан эч нерсе албайт; • кандай гана шартта болбосун чоочун киши менен кетпейт; • коомдук жайларда ар дайым ата-энесинин жанында болот, шашпай, сылык сүйлөшөт; • адамдар жыйналган жерге барбайт; • чоочун, ээси жок жаткан нерселерге тийбейт; • үйдүн жана балдарга билим берүү уюмунун жакынкы айланасында ориентир алганды билет; • чоң адамдар тарабынан болгон зомбулук жүрүм-турум коркунучу келип чыккан учурда коргонуу жүрүм-турумун колдонот; • эгер жоголуп кетсе, өзүн кандай алып жүрүүнү билет. Өзүнүн атын, фамилиясын, ата-энесинин аты-жөнүн, үйүнүн дарегин жана телефонун айтат;

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТ

1. Международная Конвенция о правах ребенка.
2. «Хиогская Программа Действий 2005–2015 гг. для устойчивого развития страны».
3. Закон «О дошкольном образовании». – Б., 2010.
4. Госстандарт КР «Дошкольное образование и уход за детьми». – Б., 2011.
5. Основы менеджмента стихийных бедствий. Учебные материалы / Под общей редакцией Мамытовой А..О. – Академия управления при Президенте КР, ПРО-ОН. Б.: 2008.
6. Программа «Безопасность дошкольника в окружающем мире» / Дошкольное воспитание № 3, №4, 1998.
7. Мартынов С. «Если ребенок попал в беду...» / Дошкольное воспитание № 1, 1994.
8. Первая помощь детям. Справочник, изданный при финансовой поддержке Международной Федерации Красного Креста и Красного Полумесяца. – Бишкек.
9. Камакин О. Летний палаточный лагерь / Воспитание школьников. № 5, 2008.
10. Велитченко В. Обеспечение безопасного проведения туристских походов, экскурсий и путешествий учащихся / Воспитание школьников. № 5, 2008.
11. Усенко Л. В., Сейдекулова К. С. Экологическое воспитание дошкольников. Методическое пособие. Бишкек, 2010
12. Усенко Л. В. Материнская школа. (Книга для взрослых). Бишкек, 2002
13. <http://www.vdpo.ru>
14. <http://doshvozrast.ru>